

СРЕЩИ И РАЗГОВОРИ С ДИМИТЪР ПОЛЯНОВ

Борис Делчев

I

Още голобрад гимназист от провинцията, когато и разстояние, и обстоятелства ме деляха от онези необикновени хора, които пишат книги и по онова време бяха за мене един вид непостижими човешки същества, аз имах случайната привилегия да срещна Димитър Полянов и в продължение близо на половин час да разговарям с него. Така че той е първият писател, с когото съм установил някакъв непосредствен контакт. Нещо повече, ако не смятам, че две години преди това в Ракитово мои познати ми бяха посочили отдалече младия тогава К. Константинов, бих могъл да кажа, че той е първият писател, когото изобщо съм виждал. Аз обаче бих желал да се върна малко назад и да започна своя разказ с една друга среща — срещата не с човека, а с автора и редактора, която стана много по-рано и без която втората едва ли някога би се състояла.

През последното междучасие в един мразовит януарски ден на 1926 г., един приятел от горните класове, тогава разпространител на прогресивния печат в пазарджишката гимназия, ме хвана под ръка, отведе ме настрана от другите ученици и както правеше по навик, незабелязано пъхна в джеба ми някакъв сгънат вестник. После произнесе заглавието му, което дотогава не бях чувал, каза ми какво дължех и се отдалечи да търси други ученици. Останал сам, аз се поколебах за момент и като нямаше какво друго да правя, макар да горях от любопитство, влязох в клас, без да разбира какво точно носех в джеба си. И целия последен час, вместо да внимавам в онова, което се говореше, нетърпеливо се опипвах и умът ми летеше в друга посока.

Когато се върнах в къщи, разтворих сгънатата хартия и погледът ми падна върху първата страница на нещо средно между вестник и списание. Горе, върху черен правоъгълник, с бели масивни букви се четеше заглавието: „Наковалия“, отстрани вдясно — името на редактора, а по средата — портрет на млад човек с перчем, и над двете колони, вместо заглавие на текста — друго име, по-едро набрано. Първото вече знаех, а второто ми напомняше нещо чутو някъде, но съвсем смътно, така че в действителност не ми казваше нищо определено.

През годините след Първата световна война, покрай другите ученици, пришълци от селата, няколко години у нас живя и моят роднина Атанас Цветанов — буен млад човек, който твърде рано влезе в работническото движение и по време на Септемврийското въстание загина в боевете за Саран-бей. Буден по природа, той проявяваше жив интерес към поезията, имаше дар слово и много обичаше да декламира. Спомням си, че от него за пръв път чух и някакво стихотворение „Срутените кумири“, но какво точно означаваша тези думи, които често се повтаряха — в онзи момент не ми беше много ясно. По-късно, когато той загина и библиотеката му мимина в мои ръце, аз намерих в нея една зелена стихосбирка със заглавие „Железни стихове“, която започваше тъкмо със стихотворението, което бях чул някога. Оттогава в съзнанието ми остана не само заглавието на тази стихосбирка, а и името на нейния автор: Д. И. Полянов. Затова, когато в онзи януарски следобед за пръв път разгънах списание „Наковалия“ и видях, че той е негов редактор, стори ми се, че срещнах познат човек. Нищо опре-

делено обаче не ми казваше другото име, което служеше за заглавие на уводната статия — Сергей Есенин. И с една припряност, присъща обикновено на новопосветените, аз зашарих с очи по печатните редове.

Не е необходимо да казвам, че годините са изличили първото възприятие от контакта ми с „Наковалия“. Аз имам възможност обаче да препрочета четеното някога и да възстановя поне отчасти добитото тогава впечатление.

„На 28 декември м. г. — пишеше Полянов (статията беше от него) — се самоуби в Берлин, като си преряза жилите на ръцете, руският млад поет Сергей Есенин, известен не само в Русия, а даже и у нас, лето много други по-големи поетски величини не се знаят даже по име. Това събитие не би заслужавало повече от горните редове, ако Сергей Есенин не бе оказал, според нас, твърде голямо влияние върху повечето наши млади поети, особено върху тъй наречените „близки до народната душа“, и ако не трябваше да се посочи на мнозина от тях неговия трагичен край като предупреждение и поука.“ След това, все в този полемичен тон, Полянов говореше за връзките на Есенин с имажинистите (чувах тази дума за първи път), спореше с някои съветски критици, които давали незаслужено висока оценка на неговата поезия, разказваше за неуредиците в личния му живот, които го били довели до решение да сложи край на живота си. С една дума, без да щади резките оценки, той предупреждаваше своите читатели срещу така наречената „есенинщина“, която имала вече свои подражатели у нас. Но тази статия на Полянов, доколкото мога да съдя отдалече, оказа върху моето младежко съзнание едно въздействие едва ли не обратно на онова, което целеше. Аз не си спомням оттогава нито доводите срещу Лвов-Рогачевски и Коган, нито нападките срещу „извращения Шершеневич и кръвожадния Мариенхоф“, нито литературните оценки и теоретическите съображения — всичко това се е стопило и е изчезнало още с прочитането. В съзнанието ми обаче се задържа за дълго мрачната картина на самоубийството (много години по-късно не без изненада научих, че Есенин, не тъй както знаех, се беше самообесил в ленинградския хотел „Ангълотер“, но аз така се бях сраснал с прочетеното някога, че ми беше никак мъчно да се разделя с грешката на Полянов, дошла неизвестно от къде и как), в съзнанието ми се задържа особено споменът за трагичната съдба на един поет, който в моите очи израсна като мъченик, и далечното ехо от един литературен кипеж, който ми помогна да се откъсна за миг от провинциалната глухота. Този духовен полъх от новия свят, станал вече легенда, е единственото, което е оцеляло от моя досег с „Наковалия“. Но много добре помня, че тъкмо той най-силно повлия на моето юношеско въображение. И аз започнах не само редовно да купувам списания, а и да го събирам с едно почти библиографско усърдие.

Като се връщам назад, мога да кажа без никакво желание да търся някакъв ефектен парадокс, че за духовното развитие на моето поколение „Наковалия“ се появи и много навреме, и същевременно с твърде голямо закъснение. Защо навреме? Затова, защото тя дойде да запълни една празнина в нашия литературен печат, появила се след трагичните Априлски събития: дойде да ни каже неща, които нямаше къде другаде да чум и научим. Заедно с това тя закъсня в друго отношение: със своето схващане за характера и задачите на поезията. Когато се появи, ние бяхме открили вече Смирненски, четяхме Лилив, скърбяхме и се радвахме с Димчо Дебелянов. Поради това късно беше да се задоволим с пропагандната и просветителска поетика, която ни внушаваше нейният редактор. Нищо чудно тогава, че стиховете на Полянов (и на неговото „друго аз“ от втората страница на списанието — М. Морянин) със своята несръчна архаика много често ме забавляваха, вместо да ме въздушевят. Все пак, доколкото си спомням, поне веднъж през тези седем години те успяха да ме извадят от моето насмешливо любопитство: когато прочетох стихотворението „Чучулигата“, писано по случай седем години от смъртта на Смирненски — без съмнение най-добрата работа на Полянов в „Наковалия“, ако не и въобще от всичко, което е писал някога. В него има някои стихове, които правят впечатление със своята лирическа непосредственост и са далече от римованата дидактика на другите му стихотворения. Такова е и онова място, където земята в празнична премяна чака „да срещне своя Слънча драг“, и друго едно, където славейт замлъква пред появата на деня, „посрамен в своята самота“ — такива са и заключителните две четиристишия, в които тържествува слънчевестелката Чучулига, т. е. поетът на бъдещето. Всичко това е

преживяно, хубаво казано и ме накара да почувствувам една неочаквана емоционална тръпка. Но то беше случаен проблясък сред стихотворните фейлетони на Полянов и не можеше да промени отношението ми към неговата поезия. Както и да преценявах едно или друго негово стихотворение, след този случай аз продължавах заедно с моето поколение да живея с поетите, които бях си вече избрал.

Ако злободневките на М. Морянин обаче ни забавляваха, в прозата и поведението на Полянов имаше нещо, което често пъти ни поставяше в неудобство. Говоря за неговата сектантщина. Казвам това и бързам да добавя, че става дума не за една преценка с обратна дата — става дума за нещо, което не само се допускаше мълчаливо, а и за нещо, което беше осъзнато и дори теоретически поддържано върху страниците на „Наковалия“. И наистина, Полянов не един път признаваше, че страда от този грях, но не се плашел от него, тъй като това му служело за надеждна опора („реакция“) срещу интелегентския еклектизъм. Нещо повече, като защитяваше литературните възгледи на Димитър Благоев срещу обвиненията на един социалдемократ, в края на краищата той заявяваше: „Че бе сектантски възглед на Дяда, признаваме — сектантски бе. Но сектантски бе неговият възглед не само по тоя социален въпрос, а по всички въпроси — без изключение“. Така в своето списание Полянов стигна до нещо, което днес изглежда невероятно: не само да подцени, а едва ли не да увенчае с теоретическа защита един от младежките грехове на работническото движение. В онези първи години на „Наковалия“ обаче, за които говоря, ние се смущавахме не от идейната и политическа постановка на въпроса — дотам, то се знае, още не бяхме стигнали. Смущаваше ни нещо друго, което се отнасяше до художествената литература и имаше практическо значение: ако приемехме безрезервно преценките на „Наковалия“, трябваше да обрнем гръб на поети и писатели, които вече четяхме и обичахме: и на Пенчо Славейков (чиято поезия била „кристализирано филистерство“), и на Яворов („антиобществен поет“), и още повече на един Йовков, без да говорим за Достоевски („вреден писател“) и някои други имена на чуждата класика. А това, вън от всякаква теоретическа обосновка, ни беше невъзможно. Затова преценките върху българската литература и по-специално работите на Полянов ни вдъхваха известно недоверие и ние, въпреки нашата младежка неукрепналост, много често отказвахме да ги следваме. Независимо от тази вътрешна резерва обаче, аз особено обичах да чета редакционната рубрика „Из живота и идеите“ от последната страница на „Наковалия“ — рубрика, която съдържахше къси реплики и беше нещо като литературно-обществена арена. Обичах да я чета не защото се отличавахе по нещо от общия дух на списанието, съвсем не, а тъкмо защото беше много полюбявана — заради опърничавата зъбатост, полемичната страст и заядливостта, с който се списваше. Колкото в онзи момент и да нямах съзнателно отношение към въпросите на литературната етика, поради едно вродено уважение към хората на изкуството, аз не разбирах как беше възможно един писател да се нарече „литературен чапкьнин“, „престъпен тип“ или „изрод“ (Кирил Христов), дори и когато е твой идеен противник. Смътно долавях, че полемичната разпаленост не беше достатъчно извинение за това. Но ето че тъкмо изхвърлянията в тази рубрика (тези и много други), които ме смущаваха със своите крайности, ми действаха като шок и разпалваха моето любопитство. И аз започвах да я чета, преди още да бях разлистил списанието. Четях я обаче не само за да се съгласявам с редактора, а понякога и в мълчалив вътрешен спор с него, колкото и да бях зелен още по литературните въпроси.

Както и да е, в онези години, за които говоря, „Наковалия“ беше единственото марксистическо списание у нас, което печаташе художествени творби и се занимаваше с литературни въпроси. Заедно с това, поради цензурния режим, в който живеехме, за прогресивния читател тя беше и единственият прозорец към външния свят, особено към съветската културна действителност. Затова все едно как приемахме една или друга нейна оценка, ние следяхме отблизо въпросите, които повдигаше, и я смятахме за наше списание. А знае се, че и в литературата важи онова, което става в обикновения живот: ако някой ти е близък, ти изпитваш желание да го видиш и да установиш личен контакт с него. Тъкмо такова желание изпитвах и аз, подтикнат покрай другото и от една практическа задача: да попълня своята колекция от списанието (в него вече се бях появили съобщения, че редакцията разполагала със свободни стари броеве). Но по онова време разстоянията изглеждаха несравнимо по-големи от

днес и освен това трябваше да се намери подходящ повод за пътуване — нещо, което не беше така лесно. За щастие, поводът се представи: това беше конгресът на Младежкия неутрален въздържателен съюз в Плевен, на който трябваше да присъствувам. Този конгрес стана няколко дни след земетресението в Чирпан (14 април 1928 г.: „на връх великата събота“, както казваше майка ми), така че и вестникарската хроника, и преживяното във връзка с едно бедствие ми дават възможност сега да посоча едва ли не точната дата на тази среща, от която ме делят няколко десетилетия.

Спомням си, че на връщане от Плевен останах няколко дни в София и първата ми работа беше да отида в редакцията на „Наковалия“. Трябваше обаче да съм знаел за списанието малко повече от онова, което се съобщаваше на последната му страница. Така, вместо на адреса, който беше посочен там (бул. „Сливница“ 263), аз се озовах в печатница „Земеделско знаме“ на улица „Врабча“ 1 (сегашната „Янко Забунув“), тъкмо там, където е днес Народната опера — адрес, който по онова време беше синоним на политическа опозиционност.

Пред очите ми е и сега голямата желязна врата, през която се виждаше обширен двор, ограден на ляво, до ъгъла на „Раковски“, с тухлен зид, а на дясно, до „Париж“ (по-късно научих името на тази улица), с продълговатото двуетажно здание. Тъкмо насреща, по средата на двора, имаше друга, по-малка сграда, с вход по средата към сутеренен етаж и по един нисък прозорец от страни. Казвам какво търся и някакъв непознат човек ме насочва нататък. Прекосявам двора, слизам пег-шест стъпала надолу по дървено стълбище и опирам пред някаква врата, на която в полумрака виждам залепена изрезка от вече познатото заглавие: „Наковалия“. Чукам и до слуха ми стига едно протяжно и едва доловимо „да“. Обхваща ме стеснение, но се овладявам, налягам ръчката и влизам в тясно неприветливо помещение с ожулени стени и мирис на стари мебели.

Бях неканен посетител и, разбира се, не очаквах да ме посрещнат на крака. Но след полученото разрешение, както става обикновено, някой трябваше да ме попита поне какво търсех: нали бях чул отвътре човешки глас! За изненада, никой нищо не ме попита и аз застанах виновно до вратата, като наказан ученик. А не бях сам, както ми се стори в първия момент. Зад бюрото под прозореца, отрупано с книги, вестници и шпалти (тогава аз още не знаех тази дума), седеше възрастен мъж с тясна и дълга некрасовска брада — без съмнение същият, който се беше обадил, тъй като в помещението нямаше друго лице. Наведен над някакъв лист, той продължаваше да пише, без да вдигне поглед, сякаш и не подозираше моето влизане. Дали поради външността му обаче или поради обстановката — не знам, но за мене, както си спомням, не остана никакво съмнение, че това беше Димитър Полянов — „Старият ковач“, както обичаше да се нарича в писанията си: само един поет можеше да произнесе „да“ и миг след това да забрави какво е казал. И колкото мъчително да беше, поне в едно отношение ще съм бил доволен от неочакваното мълчание: то е потвърдило пред мене самия онова, в което бях твърдо убеден тогава — че писателите са хора от друг свят. След пет ли, след десет секунди ли е било обаче, не знам — секунди, които ми се сториха мъчително дълги, Полянов вдигна глава и сякаш за да ме разколебае в моето убеждение, произнесе една приблизително такава фраза:

— Е, да видим сега, другарю, какво ви носи при мене.

Казвам „приблизително“, защото след толкова години думите и подробностите са изчезнали — оцеляло е донякъде само първото впечатление, т. е. онова, което е оставило някаква емоционална дия в съзнанието. Във всеки случай спомням си, че Полянов ме попита какво желях и от всичко най-добре си спомням обръщението „другарю“.

През онези години обръщението „другарю“ се употребяваше твърде рядко, изключително между познати от работническото движение, и не беше банализиран от безразборно преповтаряне. Макар да се свързваше обикновено с определена политическа принадлежност, тя означаваше нещо много повече: означаваше единомислие, солидарност и главно доверие към човека. Така я почувствувах и аз в онзи момент. И преодолях първоначалното стеснение, минах направо на въпроса, който ме интересуваше. Казах, че чета и събирам „Наковалия“, но в колекцията ми липсват някои броеве, които бих желел да си набавя. Едновременно с това извадих едно листче, в което бях отбелязал съответните номера, и го подадох на Полянов.

Той го пое, хвърли поглед върху него и обеща да изпълни поръчката с наложен платеж, понеже пазел броевете на друго място. Трябвало само да остави адреса си. И аз го продиктувах: име, улица и всичко друго, каквото беше необходимо. Полянов записваше и като чу, че съм от Пазарджик, промени деловия тон.

— Значи, идвате от земетръсната област — произнесе той. — Седнете и разкажете какво става там.

Какво можех да разкажа обаче? Чирпанското земетресение не беше причинило в нашия град нито жертви, нито някакви особени разрушения — оставаше главно паниката. А пловдивското (в Папазлий), по-близо до нас, ме беше заварило в Плевен, така че знаех не повече от това, което стобещаваха вестниците. Все пак, помъчих се да предам някои свои впечатления, но какво точно съм казал, разбира се, не си спомням. Както и да е, и тогава, и по-сетне все никак не можах да разбера кое беше дало повод на Полянов за този особен интерес към едно природно бедствие — толкова голям, че да разпитва един случаен ученик от провинцията. Сега обаче, като разглеждам „Наковалия“, забелязвам нещо, което ми позволява да направя едно предположение.

В един от броевете на списанието, излязъл непосредствено след нашата среща (№ 126 — май 1928), който е бил конфискуван и тогава не е могъл да стигне до мене, за да подхрани на време паметта ми, Полянов е поместил своя стихотворен фейлетон „Землетресение“. Като взема повод от станалото, по пътя на аналогията той придава социален смисъл на същата стихия: тя ще сгромоляса и стария обществен строй, изграден „не на камък, а на пясък“, за да се издигне на неговос място „храм на братство и любов“. И в името на този примамлив идеал, без да ѝ произнася името, той призовава една вече друга стихия: „Нек тресе землетресение!“ Така пише Полянов, за да предизвика още един път гнева на цензурата. Очевидно, по време на моето посещение, както повечето хора оттогава, той е живял с мисълта за бедствието и с отзивчивостта на журналист, която не го напусна и до край, е подготвял вече своята работа. И аз се питам сега дали неволно не бях го заставил тогава да прекъсне някои от риторичните строфи на това стихотворение.

Нека обаче оставя доказките и напомня за един друг момент от тогавашния случаен разговор, който подразни моята литературна суета и затова навярно ми направи по-силно впечатление.

Като видя, че неговият въпрос ме затрудни, Полянов пожела да ме извади от създаденото неудобство и вместо да ме разпитва по-нататък, сам заговори, при това заговори за себе си. Поради една случайност, започна той, с Пазарджик го свързал хубав спомен от младини. И тъй, както беше станал да ме изпроводи, разказа накратко някакъв епизод, който ми се стори много романтичен и имаше за мене стойност на литературно доверяване. От този епизод, за който дълго време си спомнях с момчешка гордост, след години в съзнанието ми бяха останали само няколко незначителни отломки: заглавието на един вестник, името на един мой съгражданин и някаква смътна литературна авантюра — негова тайна преписка с този вестник или нещо подобно. По-късно, когато имах възможност да прегледам пълното течение на „Наковалия“ и да общувам по-отблизо с Полянов, аз успях да попълня празнините в моя спомен и да възстановя в общи черти казаното някога.

Известно е, че като ученик в сливенската гимназия, Полянов е учел при руския възпитаник Гаврил Баламезов, някога заточеник в Бургузия и Омск, виден социалист и също така виден фейлетонист на времето, известен под псевдонима Ганчо Немечката. От него той е получил първите си уроци по руска литература и със своята привързаност дотам е спечелил доверието му, че е започнал да му помага и в книжовната работа. Така той преписвал на чисто неговите фейлетони и по таен път ги изпращал в Пазарджик на опозиционния вестник „Прогрес“, редактиран на времето от Велчо Т. Велчев, тогава също под влияние на социалистическите идеи. Полянов казваше, че това „чиракуване“ при Гаврил Баламезов му дало първия гласък към литературна работа и го считаше за един от най-щастливите моменти в своя живот. Това именно ми беше разказал той при моето първо посещение — това по-късно имах случай да чета и слушам не един път. Затова, когато след близо две десетилетия се наложи да редактирам с Д. Б. Митов юбилейния лист „Д. И. Полянов“ (1945), съвсем естествено у мене се по-

роди една идея. Не може ли, питам се, да вземе участие в този лист и моят някогашен професор по конституционно право Стефан Баламезов, син на забравения фейлетонист: може би той ще намери какво да каже за юбиляра, чест посетител някога на тяхното семейство. И му телефонирах. Професор Баламезов се съгласи на драго сърце и няколко дни по-късно изпрати своя текст. В този текст, който приехме и публикувахме, се говори тъкмо за връзката, която Полянов е поддържал между баща му и вестник „Прогрес“.

2

Моята първа среща с Полянов, както си спомням сега, оказа върху мене двойствено въздействие. От една страна, тя ме изпълни със суетната гордост, че бях влязъл в допир с един писател и в съзнанието си можех да се смятам вече литературно оглашен, а от друга, ме тласна към някакво смъртно колебание, за което в първия момент не си дадох добра сметка.

От личната среща останах с впечатление, че Полянов е от онези разговорливи добряци, които още в първия момент те потопяват в атмосфера на благосклонно доверие, а от писанията му и от разговорите за него все повече се убеждавах, че той е хаплив и припрян, че носи в себе си нещо от спривавата афектност на невъздържаните пристрастни хора, склонни към завършени понятия и резки характеристики. И това противоречие между личното възприятие и литературната изява не само не изчезна, а дори се и подсили от една втора среща, станала осем години по-късно. То можа да намери разрешение много по-късно — едвам след Девети септември, когато имах възможност да се срещам с Полянов по-често и вече не с покорството на стеснителен младеж, който се задоволява да пита и слуша, а със съзнанието на литератор, който има мнение и е длъжен да го поддържа.

През 1936 г., както се знае, избухна спорът около маркиския литературен седмичник „Кормило“. Макар формално да беше свързан с някои не особено големи разногласия, които при други условия можеха да се преодолеят по пътя на една обикновена дискусия в печата, той придоби неочаквана острота и доведе накрай до разцепление. Така една голяма част от близките сътрудници се оттеглиха от вестника и му обявиха бойкот. С това спорът се пренесе на политическия терен и доводите отстъпиха място на острите квалификации и личните нападки. Кой беше прав, кой беше крив — от онова, което се пишеше в печата, трудно можеше да се разбере. Още по-трудно беше за хора като мене, които живеяха в провинцията и бяха лишени от пряк досег с редакциите и писателските среди. Литературните въпроси обаче бяха моя насыщна духовна атмосфера, затова реших да дойда в София и на самото място да се ориентирам в обстановката. И онова, което намерих тук, ме хвърли в пълно отчаяние.

Приучен на дисциплина, естествено, аз не можех да одобря самоуправството на онези писатели, които бяха започнали да разпореждат с органа на едно политическо движение. Същевременно обаче не можех да се съглася и с онова, в което ги обвиняваше противната страна (това гледище беше застъпвано най-ревностно от Георги Бакалов) — че тези писатели били минали на вражески позиции и станали защитници на самоцелното изкуство. И едното, и другото ми изглеждаше неприемливо. След няколко разговора с приятели от двете враждуващи групи, аз дойдох до убеждението, че каквито и да бяха отговорностите, зад принципите се спотайваха фракционни домогвания. Затова, макар да бях сътрудник на „Кормило“ и да смятах неговата идеологическа насока за правилна, у мене постепенно се затвърди мисълта, че трябва не да се застане на едната или на другата страна, а да се призовава към опомняне и обединяване на литературните сили. Тази мисъл обаче се нуждаеше от подкрепата на други хора и аз потърсих с кого да я споделя. Така ми дойде на ум за Полянов, който след спирането на „Наковалия“ се беше оттеглил от участие в печата и не беше замесен в спора около „Кормило“. И без никакво предупреждение се отправих към отдавна познатия адрес: булевард „Сливница“, 263.

Полянов, както си спомням, беше озадачен от неочакваното посещение и ме посрещна не особено дружелюбно. Но като му казах, че съм бивш читател на „Наковалия“ и някога бях ходил при него в редакцията (разбира се, той ме беше забравил), стана по-приветлив и ме покани в кабинета си.

Време за губене нямаше, а и не бях поканен на приятелски разговор. Затова, като се мъчех да преодолее неудобството, подсилено този път от неочакваното мълчание на Полянов, пристъпих направо към въпроса, който ме занимаваше. Казах най-напред защо бях дошъл от провинцията, какви бяха впечатленията ми от срещите с приятели и каква тревога беше настъпила сред читателите във връзка с възникналите спорове. С тази тревога обясних и моето внезапно посещение при него. Накрая, с надежда, че щях да го предизвикам към разговор, споделих под форма на въпрос онова, което беше вече мое мнение: може би не е късно да се направят усилия за отстраняване на разногласията. Полянов обаче продължи да ме гледа с малко измъчена любезност и не продума нищо. А когато му заявих, че някои млади, които са вън от разпра, биха желали да чуят неговото мнение, той каза, че поради редица причини бил изваден от литературата и нямал намерение да взема страна. Но произнесе всичко това повече с мимика и недоизричане, отколкото с думи — така, както говорят обикновено огорчените хора с вътрешни задръжки. Тъй или инак, стана ясно, че не можех да получа отговор на въпросите, които ме вълнуваха, и беше безсмислено да настоявам повече. Затова побързах да се сбогувам, тръгнах бавно по канала към Лъвовия мост и с мъчително чувство на изненада и неудовлетвореност се чудех: как е възможно да се мълчи по едно събитие, което беше възбудило страстите на толкова много културни хора.

Всъщност обаче тук не е имало нищо за чудене.

Известно е, че през последната година от съществуването на „Наковалия“, поради някои несъгласия с провежданата литературна политика, които се дължеха отчасти на догматически отживелици, отчасти на стремеж да остане вън от партийния контрол, Полянов влезе в открита писмена престрелка с някои партийни органи. И макар да завършваше една последвала самокритика (бр. 230) с думите „преди всичко партията“ (това беше впрочем и заглавието на тази самокритика), той загуби поддръжката на читателите и след няколко безплодни опита да продължи, трябваше накрая да сложи край на списанието (през последните десет месеца и половина излязоха само три броя, а беше уж „седмичник“). С оттеглянето му спорът външно стихна, но не се забрави и не остана без последици. За изненада на мнозина, той имаше един драстичен литературен епигон — книгата на Г. Бакалов „Д. И. Полянов пролетарски поет ли е?“ Тази книга, излязла наскоро след спирането на „Наковалия“, трябваше да покаже и върху теоретически план, че Полянов не е пролетарски поет, а обикновен „социал-пацифистки спътник“. Така тя оспори на „Стария ковач“ тъкмо онова, което му беше най-скъпо: неговата духовна принадлежност към работническата класа, неговото първородство в българската пролетарска поезия. С една дума — оспори му всичко. В резултат на това Полянов беше минал през изпитанията на едно душевно сътресение и беше приел да живее в изолация (която впрочем в онези години имаше и своите големи „удобства“). Ето защо лесно е да се разбере, че не е бил подготвен да вземе страна в спора, още повече да повери мислите си на един млад човек, с когото нищо не го свързваше. И си беше наложил мълчание, за да го види още веднъж не такъв, какъвто го знаеха и какъвто се показваше в своята заядлена публицистическа проза. В онзи момент обаче аз не бях много на ясно по неговото положение и напуснах жилището му с чувството на неудовлетворен човек, който е търсел нещо, но не го е намерил.

Необходимо е да кажа, че макар да не постигна своята пряка цел, моето посещение на булевард „Сливница“ все пак не отиде на пусто. То имаше за мене тази важна последица, че Полянов ме запомни и при редките случайни срещи из София ние се спирахме да разменим някоя и друга дума като стари познати. Затова аз започнах да го смятам за свой близък и когато след Девети септември се наложи да го потърся от името на вестник „Литературен фронт“, не изпитах никакво стеснение и никаква вътрешна задръжка. От тази среща (тя стана в новото жилище на Полянов — улица „Иван-Асен II“, 60) — от тази среща се роди първото от една поредица интервюта, които се появиха във вестника. То е публикувано, може да се прочете и аз не мисля да го повтарям. Но не е излишно да възстановя някои неща, които бяха изречени покрай интервюто и не излязоха в печата.

Спомням си, че аз бях много развеселен от епизода, с който Полянов започна, и в първия момент не можех да разбера връзката му с нашия разговор.

Преди години в някакъв вестник (името на вестника не беше произнесено) Александър Балабанов правел анкета за най-четеното стихотворение от български автор. Според предварителната уговорка стихотворението, което получело най-много гласове, щяло да бъде публикувано заедно с портрета и кратка биография на автора. И станало тъй, че на първо място излезли „Срутените кумири“. Добре, но Полянов не желаел да свързва името си с едно буржоазно издание и отхвърлил искането на редакцията. От своя страна Александър Балабанов също не мислел да отстъпва. Той се заканил, че ако Полянов упорствува, щял да помести във вестника като негова каквато и да било снимка на брадат мъж, само за да изпълни даденото обещание пред читателите. И за да не се стигне до скандал, въпросът приключил с отстъпки от двете страни: било отпечатано стихотворението с кратка биографична бележка за автора, но без портрет.*

— Та искам да кажа — заключи Полянов и очите му се присвиха в лукава усмивка, — не обичам рекламата и интервюта не давам. — После, сякаш да ме предпази от неочакваната категоричност на думите си, приветливо додаде: — Но на вас, то се знае, не ще откажа.

С това теренът беше разчистен и ние пристъпихме към работа.

* Много по-късно, едвам когато горните редове бяха написани, аз успях да открия анкетата, за която говореше някога Полянов. И сега вече ми е много лесно да погледна на случая откъм чисто документалната му страна.

Анкетата е правена през 1908 г. във вестник „Време“ (ред. Ал. Гиргинов, Йос. Хербет и Ал. Балабанов). В уводната бележка (бр. 19), с която се открива, редакцията кани читателите да отговорят писмено на въпроса „Кое българско стихотворение е най-хубаво“ и се задължава да публикува първите шест работи, които получат най-много гласове. По-късно (бр. 39) към това задължение тя добавя още едно: да придружи стихотворенията „с по една малка литературна бележка“. За снимка обаче не се говори никъде. Очевидно, отдалечил се от събитието, Полянов е забравил някои подробности и навярно под влияние на по-сетнешни впечатления е придал на случая един елемент на забавна анекдотичност.

Накрая, при приключване на анкетата, във вестника наистина са поместени отличените стихотворения с обяснителна бележка към тях от съответния автор. Неизвестно защо обаче, поместени са не шест, както е обещано първоначално, а само две: освен „Срутените кумири“ на Полянов (бр. 41), още и „Черното знаме“ от Иван Вазов (бр. 49).

В случая интересна е бележката на Полянов.

Това е кратка информативна статийка за поместеното стихотворение, която съдържа и някои интересни факти от младите години на автора. Ето защо може да се стори странно, че тя носи полемичното заглавие „Самообвинение“. Всъщност обаче тук няма нищо странно. Тъкмо това заглавие изразява резервите на Полянов да види стихотворението си в един вестник, чиято политическа програма не е одобрявал: даденото съгласие за него е било равносилно на отстъпка, за която се с а м о о б в и н я в а.

Доколкото ми е известно, този текст досега е останал незабелязан. Затова мисля, не е излишно да го направя достояние на читателя.

Ето го.

САМООБВИНЕНИЕ

Популярността на моето стихотворение „Срутените кумири“ съвсем не ме изненадва. Това го казвам, при всичко, че не обичам да се хваля сам. Наопъки, прекалената ми скромност винаги ми е пречила да си пробия път в живота въобще и като писател в частност.

„Срутените кумири“ са писани преди дванадесет години. Тогаз — в 1895 г. — аз бях първа година студент по медицината в Нанси (Франция). Там бяхме повече от шейсет души български студенти и студентки и се деляхме на два непримирими лагери: социалисти и реакционери. Към първите принадлежах и аз. За една вечеринка трябваше да декламирам нещо свое. И аз написах в една безсънна нощ „Срутените кумири“. Някои ме посъветваха да ги напечатам. И аз сторих това в списанието на Янко Съркзов „Ден“.

И оттогава се почна непрекъснатото им декламиране. Имало е ученици изключвани, учители уволнявани за него. Почти не става работническа вечеринка, без то да се каже. . . при всичката си дължина и монотонна дидактичност.

Някои мислят, кой знае защо, че аз съм се отказал от него. Защо да сторя това? Отказвали се бащата от първото си чадо за туй, че то не е тъй красиво, както другите? И, наистина, когато миналата година трябваше да дам една сбирка от печатаните си напоследък стихове и скици, аз го поместих начело в стихосбирката си „Морски капки“ — вместо предговор.

Д. И. Полянов

Казах, че се бях отправил към Полянов така, както се отива при близък човек: без стеснение и без задръжки. Затова аз се чувствах вътрешно свободен и не бях сметнал за необходимо да се ограждам от неудобните въпроси. Нещо повече дори — бях ги търсел. И не толкова с опасение, колкото с любопитство, очаквах сега да видя какви щяха да бъдат неговите отговори.

Известно е, че Полянов виждаше в литературата „превърната форма на политиката“ и не само откриваше някакъв автоматизъм между художественото произведение и политическата принадлежност на автора, а и практически се подчиняваше на този автоматизъм. Уверен в своята правота, той пишеше злободневни стихове и гледаше с недоверие и дори с презрение на всяко изкуство, което се отклонява от пряката социална поръчка. Оттам и неговите прибрзани и опростителски преценки за художествените прояви — преценки, които имаха най-често емоционален подтик и се основаваха на изискването за утилитарност. Не случайно, като излизаше от своите готови тези, Полянов осъди Вазов в дните на неговата смърт със своето малко безтактно стихотворение „Нашият поклон“, същевременно отрече целия Яворов след „Градушка“ и се изказваше с нескривано пренебрежение за Дебелянов, защото го смяташе за декадент. И най-често правеше всичко това не спокойно, а с някаква старOVERSKA опърничавост, която не търпи каквото и да било възражение. Затова аз имах всичките основания да предполагам, че споменаването на някои от тези имена щеше да възбуди неговата полемична страст. С това съзнание именно реших да му поставя два „предизвикателни“ въпроса — единия за неговото отношение към Вазов, като съзнателно споменах стихотворението „Нашият поклон“, и втория за литературния кръг около списание „Мисъл“. Поставих ги, но се получи нещо съвсем друго. Вместо да настоява на онова, което беше писал някога, Полянов каза, че стихотворението му отразявало настроенията на времето и спокойно додаде: „Сегашното ми схващане е, че Вазов е голям художник“. А когато стана дума за кръга „Мисъл“, той не побърза да го отрече с една дума, както беше тогава на мода и както сам би го направил години по-рано, а се помъчи да изтъкне неговото „двойко значение“ — не само отрицателното, а и положителното в дейността му. Тъй или инак, противно на моите очаквания, разговорът протече много спокойно. И аз помислих, че още един път щях да си отида, без да се срещна с другия, с опърничавия Полянов. Но пак се изтъгах: онова, което очаквах, дойде, но малко по-късно — тъкмо в момент, когато не можеше да се предвиди.

Спомням си, че нашият разговор с Полянов продължи близо час и половина. Аз задавах въпросите, които бях набелязал, той отговаряше, и за да не се допусне неточност, мъчех се всичко да записвам. Накрая, за да се направи една последна проверка, пожелав да прочета изцяло нахвърляния от мене текст. При това четене в съзнанието ми отново изплава образът на хипотетичния брадат мъж от анекдота, с който бяхме започнали, и пак ми стана смешно. Но този път деловата работа беше завършена и аз можах да дам воля на любопитството си.

— Не разбирам защо е било необходимо това счепкване с Балабанов — произнесох аз небрежно, като събрах и сложих в джеба си изписаните листове.

— Какво има тук за разбиране? — учуди се Полянов. — Ясно е защо.

— Нека печата! . . . — подех аз отново с намерение да кажа какво мислех, но трябваше да спра, без да довърша фразата.

— Е, как, съглашателство с буржоазията ли? — прекъсна ме Полянов с нескриван укор в гласа. И без да чака, сам си отговори: — Не, никакво съглашателство. Така ни учеха някога и аз така знам. — След това се върна към миналото и, уж по-спокойно, продължи (предавам думите му, разбира се, приблизително): — На времето нашите противници казваха, че сме виждали нещата „тясно“ и теснящи си останяхме. А тези, дето гледаха уж „широко“, знае се къде отидоха. Аз нямам намерение да вървя по техните стъпки. Всичко може, но не да ставам „широк“ — произнесе той с пуританска неумолимост на човек, който беше изрекъл нещо омразно и едвам се сдържаше да даде простор на своите чувства.

Помъчих се да възразя, че все пак не щеше да е много зле, ако имаше повече редакции някога, съгласни да публикуват произведения на наши писатели: от такова „съглашателство“ едва ли щяхме да загубим нещо.

— Не, не е така. Съгласиш ли се веднъж на отстъпки, не знаеш къде ще стигнеш. Мнозина така започнаха и след това затънаха в буржоазното бласто.

За да подкрепи мисълта си, Полянов се залови за литературното ренегатство. Разказа случки, напомни дати, произнесе имена, без да пощади и своя някогашен кумир — Гаврил Баламезов. Така, като подхранваше въображението си с преживяното, той се палеше от собствените си думи и възбудата му лесно преминаваше в необуздани жлъчни филипики. Ако някой го чуеше в този момент, без да знае за какво ставаше дума, щеше да помисли, че той не говореше за писатели, а воюваше със свои лични врагове — иначе не можеха да се обяснят неговите колоритни думи и гневни избухвания.

Накрая, когато литературният обход беше завършен и възбудата започна да утихва, Полянов се върна отново към себе си.

— Нещо преди десетина-двайсет години — каза той — идват при мене и ме канят да вляза в съюза на трудовоборческите писатели. Не класов, не пролетарски, а трудовоборчески съюз. Това значеше да бъде в компанията на дребнобуржоазни и анархистуващи елементи. А на мене такава компания не ми е приятна. И отказах, разбира се.

Успях да забележа, че понякога исторически се налагат организации и движения, които не са класови, а трябва не само да ги приемем, а и да ги поддържаме. И поменях онова, което беше най-близко до нас — Отечества фронт и съюза на писателите.

— Отечества фронт е съвсем друго нещо — поде Полянов. — Той е създаден, за да заякчава нашите позиции, да служи на нашите политически цели. Той е наш. Така трябва да бъде и със съюза на писателите: не свърталище на декаденти и паркетни кавалери, а наистина съюз на писатели. Е, нека има и спътници, но спътниците, както казваше един мой приятел, трябва да си знаят мястото и да са по-скромни. Ако не са, можем и без тях. — И отведнъж, сякаш замална камшик, категорично заключи: — А бившите сътрудници на „Слово“ и „Свободна реч“ изобщо не ги трябва.

Полянов произнесе тези думи и млъкна с видимото усилие на човек, който иска да преодолее някакъв внезапен прилив на раздражение. За да не го предизвикам, млъкнах и аз. И когато малко след това наруших млчанието, първата ми дума беше за някаква невинна подробност по интервюто. Полянов изглежда разбра моята „маневра“ да го отдалеча от онова, което предизвиква неговия гняв, но понеже и сам не желаше да се поддава на ново избухване, я прие като нещо съвсем естествено. И ние заговорихме спокойно, както бяхме и започнали. И спокойно се разделихме.

Както обглеждам миналото, мога да кажа, че тази среща с Полянов за първи път ми даде сигурен ключ към неговата душевност. Всичко друго, което последва по-късно, само потвърди и обогати моите тогавашни впечатления — внесе в тях някои нюанси, но не и поправки по същина.

Полянов се оказа наистина не такъв, какъвто го бях виждал при нашите първи срещи, а какъвто го представяше млвата и неговата публицистическа проза. Той беше не безобиден добряк, а човек на внезапните избухвания, който се изявява и утвърждава главно, ако не и единствено чрез афекта и нервната приприяна реплика. Тласкан от своя полемичен нагон, Полянов обикновено изтъкваше на преден план, и то с една ненужна острота, не своето съгласие, а несъгласието си с хората, иначе казано — даваше превес на онова, което разединява и отблъсква. Затова той беше неудобен човек и бих добавил нелюбим, при това нелюбим дори и от онези, които имаха сериозни основания да го уважават. Само така можех да си обясня, че в дните след победата, когато неговото име се озвучи по много благоприятен начин, така че надскочи литературното му дело, той, старият деец и книжовник, не получи необходимото мнозинство, за да влезе в бюрото на писателската партийна организация. Още тогава, поради своята безтактичност, той беше успял да създаде около себе си една атмосфера на неразположение, която го следваше навред и от която не успя да се освободи и до края на живота си.

Всичко това лесно обяснява литературните увлечения и пристрастия на Полянов.

Не само като човек, а и като писател Полянов имаше полемична нагласа и се изявяваше изключително в словесната схватка. Публицист по призвание, както заявяваше сам, той черпеше подтици преди всичко от актуалността, вън от която беше немислим. Блестяще потвър-

ждение на това е фактът, че след спирането на „Наковалня“, в продължение на цели единайсет години до Девети септември, той не написа нито един ред: отдалечил се от злобата на деня, той се беше отдалечил едновременно с това и от литературата. Но, от друга страна, понеже мислеше афектно, тъкмо репликата, която даваше живот на неговото перо, тъкмо тя го тикаше и към крайни, а нерядко и към абсурдни оценки на автори и явления. И действително, той не само защитяваше своите схващания за литературата — нещо естествено за всеки писател, а в своята разпаленост, която не търпеше никакви нюанси, стигаше дотам да отрича всичко въвн от своето направление: не само идейно оспоримото, а и онова, което беше различно от него по форма. Така в резултат на сектантска предвзетост и на придобити опростителски понятия за художественото творчество, останали от тесняшко време, той беше склонен — знам това от не един личен разговор — да сведе българската литература едва ли не до пряката партийна изява: Благоев — Кирков — Смирненски. И не толкова доводите на разума, колкото всекидневните повели на литературния процес, когато вземаше участие в него, го въздържаха да доведе докрай съжденията, родени в състояние на душевна възбуда.

Такъв беше Полянов: свадлив, нервен, готов всеки момент да се счепка, за да защити често пъти и незащитимото. И все пак, въпреки увлеченията и крайностите, той успяваше да бъде понякога и не точно такъв. Това ставаше тогава, когато поради една или друга причина беше по-настрана от парливите ангажменти на актуалността, по-настрана от опова, към което го тласкаха някои лоши асоциации, и главно когато не беше въвлечен в акция или пряка поръчка, които можеха да възбудят неговото пристрастие и да го тласнат към крайни изводи. В такива моменти, макар това да беше изобщо трудно постижимо за него, той успяваше донякъде да надмогне своите увлечения и да погледне на хората и фактите по-спокойно, без да си служи с колоритни епитети и остри квалификации. Тогава именно той успяваше да заговори относително по-обективно за литературата, да изправи някои свои грешки и дори да се добере до един тон на закачлива общителност. Но при него тези пролуки бяха, разбира се, много рядко явление. За изненада, аз го бях видял няколко пъти тъкмо откъм тази страна. И трябваше да минат доста години, да дойдем до онзи неочакван разговор по повод на интервюто, за да чуя неговите необуздани гневни избухвания и така да преодолеем накрая двойния план, в който ми се беше представял дотогава. От този момент нататък можеше да се каже, че вече наистина добре познавах Полянов.

3

Така се стекоха обстоятелствата, че наскоро след срещата, за която вече говорих, стана необходимо да се отправя още веднъж към познатия номер на улица „Иван-Асен II“. И както по-рано, причината беше пак от литературно естество.

Още не бях завършил моята поредица от интервюта за „Литературен фронт“, и аз се заех да подготвя за партийното издателство една антология за българската революционна лирика. Тази антология, която беше наложена от практическите потреби на момента, трябваше да съдържа покрай стихозете и по една животописна бележка за застъпените автори, повечето от които бяха недостатъчно познати за тогавашния читател. Затова се наложи да разговарям с някои от тях, между които и с Полянов. Това именно ме отведе още веднъж на онзи трети етаж, където го бях намерил по-рано.

Още при предишната среща, като вървах по утъпканите пътеки на новопосветените в интервюто, аз насочих Полянов покрай другото и към въпроса за претърпените от него литературни влияния. Сега обаче, когато ставаше дума не за едно или друго негово мнение, а за неговата литературна биография, този въпрос придоби по-голямо значение и излезе на предно място. И Полянов се спря на него по-подробно. По същина той повтори онова, което беше казал вече за своите руски и френски учители, но този път произнесе и някои имена, които по-рано беше премълчал. Така освен Юго и Беранже, след французите, от които се беше учил, се окачаха още поетите на Парижката комуна Йожен Потие и Кловис Юг и редица други със социално-сантиментална насока като Пиер Дюпон, Жюл Барбие и Морис Бушор, с една реч — все „песнопойци“ (chansonniers), малко известни или съвсем неизвестни, които не влизат в нито една

от антологите на френската поезия. Това ми направи впечатление и в бележката за Полянов намерих за необходимо да предупредя читателя, че те „заемат второстепенно място в редицата на френските писатели“. С това бях казал всичко, което в онзи момент имаше да се каже, и моята авторска съвест беше спокойна. Когато по-късно обаче антологията беше съставена и аз започнах по-внимателно да се вглеждам в литературните факти, забелязах, че те придобиха за мене и една друга стойност, малко по-различна от тяхното емпирично значение: идеха да потвърдят с нови биографически доводи онова характерно нещо за човека, което вече знаех.

Известно е, че Полянов се озова във Франция през последните години на столетието (1895) — в един момент, когато във френската поезия шестуваха символистите и късните парнаристи. И понеже човек се среща най-напред с онова, което дава тон на епохата, естествено е да се предположи, че ако е изпитал някакво влияние по време на своя престой, то е минало през делото на творците от тези школи, което значи — през живия поток на тогавашната френска литература. Колкото и естествено обаче, това не става. Вместо да търси и чете видните съвременници, Полянов отправя своя поглед в друга посока. Като изключим от големите само Юго, когото цени главно за неговите сатирични „Възмездия“ („Chatiments“), той проявява интерес преди всичко към малко известните представители на „поетическия журнализъм“ (изразът е на Тибодет), към онези, за които литературата наистина е само „превърната форма на политиката“, ако не и просто политика в стихове и проза. Ще рече, още на младини, когато е правел първите си стъпки в стихотворството, неговият начален тласък е бил публицистичен — още тогава темата у него взема превес над преживяването, над грижата за художествено изграждане. И Полянов не само имаше съзнание за тази неорганичност на неговото литературно дело, а дори се и гордееше с нея. Това пролича в редица наши разговори и особено в онези, които водихме при подготовката на специалния лист и след това при взаимната работа по неговия юбилей (на който, казано между другото, аз бях един от техническите организатори). Най-добре обаче то беше изразено в юбилейното му слово. ... „Аз не мислех да ставам поет — заяви Полянов, — а исках да стана публицист. И когато някои, за да ме уязвят, казваха: „Твоята поезия е публицистика“, аз не им се сърдех, а казвах: те налущкваха това, което аз съм искал да бъда.“ И от опит знам, че той наистина не се сърдеше.

Макар да бяхме близки, аз не скривах пред Полянов резервите си към неговото литературно дело и ги изразих дори в предговора към избраните му стихотворения, излезли във връзка с неговия юбилей. Като се придържах към условностите на момента, без да поменавам точната дума, аз твърдах, че той е „скромно поетическо дарование“, което проявява „малка грижа“ за езика и художествената форма на своите стихове. Това изказване обаче, което не се харесва на някои и дори беше порицано в печата, не засегна Полянов и не се отрази ни най-малко върху нашите отношения. Раздразнителен по друг повод, тук той остана съвсем спокоен. Очевидно, уговорките не го интересуваха много — главното за него беше, че не му се спороваше мястото в българската пролетарска поезия.

Като говоря за публицистическите увлечения на Полянов, необходимо е да кажа, че първоначално аз съдех за тях единствено по неговите работи, което значи — от готовия литературен резултат. По-късно обаче, когато минахме на „ти“ и вече не ни разделяха никакви условности, едно случайно признание ми даде възможност да отида по-нататък и да видя зад текста и подбудите, от които се ражда този текст. Така, без да съм търсел, успях да се добера до изобразителния механизъм на поета и да получа нагледна представа за онова, което знаех от литературния разбор на неговите стихове.

Една мразовита зимна вечер на 1946 г. (отбелязал съм и точната дата: 27 декември), след продължително обхождане на галерия „Призма“, където имаше някаква колективна изложба, аз се отбих в клуба на културните дейци (сегашият ресторант „Москва“) да се разсея и да побъбря с приятели. И понеже нямаше свободни места, огледах се, минах между масите и се приближих към Полянов, който седеше в една от страничните ложи и разговаряше с неколцина общи познати. Като ме видя прав, той прибра от седалката до себе си един голям свитък с вестници и списания (така съм го и запомнил — все с вестници и списания в ръце!), смести се малко по-навътре и ми направи знак да седна до него. И понеже стана дума, че идвах от изложбата, отдели се от другите и започна да ме разпитва какво бях видял: минал на мла-

дини през руската „Нива“ и обзет от мисълта да стане художник (известни са негови графически работи от онова време), той беше запазил в себе си някакъв атаквистичен интерес към изобразителното изкуство. Но понеже бях изморен от впечатления, отговарях на въпросите му без особено желание и ние незабелязано замълчахме, заслушани в разговора на другите. А те, както и преди, безстрастно чоплеха текущите въпроси. По едно време обаче, не знам как, поменаха нещо за литература и Полянов, почувствувал се на свой терен, отново се намеси. После, както говореше, внезапно се обърна към мене:

— Забравих да ти кажа: макар и със закъснение, прочетох твоята статия в „Изкуство“. — И на лицето му се появи дежурната бодлива усмивка: — Уж говориш за принос в критиката, а то пак спориш. . .

— Няма как: трябва да ви обясняваме — на свой ред се пошегувах аз. — Нали видя, споря и за тебе. Не разбираш ли, че и ти си малко виновен за това?

И не знам дали защото разбраха за какво ставаше дума или защото се поддадоха на нашите закачки, всички се спогледаха весело и този път разговорът се насочи към нас.

По онова време аз бях отпечатил в списание „Изкуство“ една полемична статия под заглавие „Принос в българската критическа мисъл“. В тази статия, която Полянов имаше предвид, наистина се засягаха и някои особености на неговата поезия. Затова, като се обърна към мене, без да ще, той ме насочи и към въпроси, които ме занимаваха и които се мъчех да си изясня. И уж на подбив, а незабелязано започнахме да говорим за сериозни неща. Не случайно още същата вечер доста подробно съм записал нашия разговор и по моите тогавашни бележки сега имам възможност да го възстановя изцяло.

Понеже стана дума, че Полянов беше един от „виновниците“ за нашия спор, ние се завъртахме най-напред около онова, което пишехме за поезията му, и още след първите две изречения стигнахме до въпроса за неговите изразни средства.

— Дали човек е поет и колко е поет — започнах да се горещя аз, --- това, разбира се, не зависи от него. Но формата повече или по-малко може да се усвои. Затова много ми е чудно, че нашата социалистическа поезия (не казах „твоята“), е съвременница на Яворов, а се задоволява с един толкова суров стих (и едва удържам емоционално напращащи думи: „изостанал“, „безпомощен“, „детски несръчен“). — След това замълчах и като се стараех да не говоря за слабост, неочаквано додадох: — Понякога ми иде на ум абсурдната мисъл: дали социалистическите ни поети от онова време (и още веднъж си послужих със сборното понятие) — дали социалистическите ни поети и съзнателно не странеха от завоеванията на тогавашния български стих.

— Защо абсурдна? Странеха, разбира се — произнесе Полянов с тон на абсолютна сериозност, който ме смая. И в отговор на моето учудване продължи по-нататък.

— По онова време — каза той — ние избягвахме не само близостта, а и случайната прилика с буржоазните писатели. Техните езикови и прозодични търсения ни изглеждаха подозрително отклонение към несъщественото. Затова лично аз, в желанието си да се отделим от официалната литература, пишех както мога, но не желях да се ползвам от техните средства. То се знае, това бягство, от една страна, ми пречеше, но пък от друга, ме държеше далече от тогавашните декадентски влияния. — И както говореше, лицето му се озари от някакво виегавашно хрумване и той неочаквано попита: — Ти срещал ли си някъде мои любовни стихове? — И без да чака, сам си отговори: — Не си срещал и няма да срещнеш. А едва ли някой е писал повече любовни стихове от мене. Пишех, защото бях млад и аз, но не ги давах за печат. Каква ти любовна поезия! Ние имавме по-важна задача тогава: да мислим за свестяване на страданието и да ги зовем към социална революция.

И неусетно разговорът ми на някой наши поети от началото на столетието.

Полянов каза, че бил в много близки приятелски отношения с Пенчо Славейков и Яворов, особено през периода 1902—1908 година. Срещал се с тях, разговарял, но се държел настрана от техния писателски кръг. А и никога не мислел да го привлича: знаели, че било невъзможно. Самият той, макар да били приятели, посрещал с големи резерви техните литературни оценки. И като каза това, за втори път се обърна към мене с въпрос:

— Чел ли си моята прозаическа фантазия „Вихър“?

Попитах го няма ли предвид тази, която се намира в книгата „Морски капки“ и като получих утвърдителен отговор, казах, че съм я чел.

— Тази работа — продължи Полянов — беше писана по случай смъртта на моя брат. Бях в мрачно настроение.

— Но в нея не личат такива настроения — прекъснах го аз, убеден, че той говореше за нещо друго.

— Та тъкмо това исках да кажа — поде отново Полянов. — Написах тази „приказка“ и както беше още в ръкопис, една вечер я прочетох на Яворов. Той ме изслуша, помълча и мрачно отсече: „Поет на безнадеждността!“ И вярно, работата беше много мрачна. Добре, ама аз не исках да бъда поет на безнадеждността. Затова се залових отново за нея: изхвърлих едно, прибавих друго, прекроих я. В края на краищата от мрачното настроение не остана нищо. И тази втора редакция именно отпечатана — тя е известната. Разбира се, в този вид работата ми не е така непосредствена, както беше в началото, но затова пък стана съобразна с моите политически убеждения. А за мене това е най-важното — и в гласа му се долови неговата позната припrianост, готова да се разрази в разпра и при най-малкото несъгласие с него.

Не съм отбелязал и не мога да кажа дали това признание направи някакво впечатление на другите. За мене обаче то беше нещо много важно: то не само потвърждаваше от пълно лице онова, което вече знаех, а до известна степен имаше характер и на малко литературно откритие.

Както казах, аз следях от години нашия прогресивен печат и познавах отблизо литературното дело на Полянов. Знаех много добре, че неговите стихове са заченати обикновено от пряката поръчка на деня и се изчерпват най-често с пряката комуникативна функция, без да преминават задължително през съкровено. И макар да не съм голям поклонник на този вид литература, за мене беше съвсем ясно, че тя също може да бъде органична и също има и своите четци, и своето обществено оправдание. При разговора ни в клуба на културните дейци обаче към всичко това Полянов добави и още нещо, което до онзи момент не ми беше известно: че е писал и други работи, освен известните на читателя, но се е отказвал от тях всеки път, когато е преценявал, че изразяват личните му възгледи и не обслужват добре неговите обществени възгледи. Казано с други думи, у него всичко е минавало през филтъра на една автоцензура, наречена идейна целесъобразност. А този начин на писане, който жертвува непосредствено преживяното, води по необходимост до една наставническа мерена реч, в която поетическата струя е затрупана от тезисни условности и много често съвсем се губи в тях. И Полянов, както видяхме, не само имаше съзнание за това, а го изтъкваше и се гордееше с него. Очевидно, той продължаваше да живее със своите стари понятия за изкуството и искрено смяташе просветителския утилитаризъм за една от важните добродетели на пролетарската литература.

4

Няколко години по-късно, след като за известно време обстоятелствата ни бяха отдалечили, отдаде ми се неочакваният случай да срещна Полянов в малко по-особена обстановка, и то не другаде, а в Париж. И не само да го срещна, а поради естеството на тогавашните ми служебни задължения, и да прекарам двадесетина дни в непрекъснат контакт с него. Благодарение на това добих рядката възможност да го наблюдавам във от неговата естествена среда — сред хора и обстоятелства, които обикновено дават малко по-друго измерение на човека. Затова, когато мисля за Полянов и се мъча да го разбера, неволно се връщам и към преживяното някога в Париж. Със спомена от тези дни бих желал и да завърша моя очерк.

През 1952 г. се навършваха сто и петдесет години от рождението на Виктор Юго и по решение на Световния съвет за защита на мира се подготвяше международно чествуване на големия писател. Във връзка с тази дата в Париж, във от официалния комитет, беше образуван комитет „Виктор Юго“, в който наред с Жан Юго, правнук на поета, влизаха редица видни писатели и културни дейци (Арагон, Жан-Луи Баро, Шарл Доде, Пол Елюар, Фернан Грег, Андре Мороя, Жюл Сюпервиел и мн. др.). Този втори комитет беше изработил широка програма за чествувания и се готвеше да покани за тържествата и делегати от другите страни, които, не знам защо, не дойдоха. Така върху Полянов беше паднал изборът да представлява

България и да бъде единствен чужд делегат за тържествата. И понеже починът имаше културен характер, следваше естествено да го посрещне и съпровожда културният аташе.

Жива е в паметта ми и сега онази намусена февруарска вечер, събрала сякаш нарочно хавливата хладина на зимата, за да отнеме колкото може от очарованието на Париж. Над града беше паднала ледена мъглица, която не обещаваше нищо хубаво, и аз, напласен от опита, се готвех да чакам дълго в осветените стъклени зали на Бурже. За щастие, този път опасенията ми не се сбъднаха. Още с влизането в аерогарата високоговорителите обявиха, че самолетът от Брюксел пристига на време и десет-петнайсет минути по-късно видях Полянов да прекрива символичната граница на входа към митническите служби.

Необходимо е да кажа, че по онова време пътуването от София до Париж ставаше на два или три етапа — през Прага, а понякога и през Амстердам или Брюксел. Нерядко то беше свързано с пренощуване тук или там и беше доста мъчително, особено за по-малко издръжливи хора. Затова аз се боях за Полянов и бях подготвен да го видя в не добра форма. Не се случи обаче нищо подобно. Той беше усмихнат и вървеше наперен както обикновено, с една малко приприяна ситна походка, която никак не отговаряше на неговите седемдесет и пет години. Затова навярно, вместо да го поздравя, аз го посрещнах със закачка:

— Изглежда, че в България тази година кукурякът рано е покарал?

— Много рано — отвърна той с широка усмивка, развеселен от шегата ми.

И ние си стиснахме ръцете.

Понеже беше вече късно, направо от летището отведох Полянов на авеню „Монтен“, където отсядаха нашите „по-видни“ хора, след това ходихме да вечеряме някъде около моста „Алма“ и към единайсет часа, пребродили набърже културната хроника на София, се върнахме обратно да го изпроводи до хотела. И първата ми работа на другия ден беше да го отведе в легацията: трябваше да проверим програмата на тържествата и да го свържем с някои от членовете на юбилейния комитет. Този ден обаче се оказа свободен и Полянов пожела да се обади с писма до свои близки и приятели в България. Така, не знам по чие хрумване, той беше „настанен“ временно в една малка свободна стая към авеню „Рап“. Но временното, както казват французите, понякога се оказва много трайно нещо. Така стана и сега. Макар хотелът, който беше само на хвърлей място оттам, да му предлагаше не по-малко удобства и много повече спокойствие, Полянов предпочете пред него тази стая, сигурно защото беше в съседство с близки и познати хора. И за двайсетина дни мълчаливо я превърна в свой работен кабинет: тук, зад старото бюро, отрупано с вестници и списания, в свободното си време той четеше и пишеше, тук, преди да тръгне вечер за хотела, обсъждахме неговата програма за следващия ден.

Доколкото ми е известно, преди това Полянов беше ходил в Париж само един единствен път — когато издаваше „Наковалня“, и то за много кратко време, така че практически не познаваше града. Но той беше живял дълги години в Нанси, служеше си свободно с френски език (говореше и питаше на него, макар, разбира се, малко старомодно) и не му беше трудно да се справи. Затова, след като беше разведен и представен, където трябва, той вече не се нуждеше от моята помощ и по едно време тръгна сам да изпълнява мисията си. И трябва да кажа, че я изпълняваше по един много особен начин.

Знае се, че Париж, този „съвременен Вавилон“, както го наричат някои, повече от всяка друга столица е град на блясъка и „изкушенията“. Дошъл тук, смаяният чужденец започва да се взира във витрините, да разпитва за нощния живот и да мисли какво да си купи от многото неща, които му се предлагат. И това, както ми показваше опитът, важи повече или по-малко за всички хора, независимо от социалната и интелектуална разлика между тях. Затова аз го смятах за нещо съвсем естествено и едва ли не задължително за всички. Полянов обаче дойде да ми напомни, че светът не е толкова еднообразен, както ми се струваше на пръв поглед. И действително, за разлика от другите, които бях съпровождал, той не се спря пред нито една витрина, не прояви никакъв интерес към развлеченията от всякакъв вид и не отдели нито минута за разрешаване на свои практически въпроси. И накрая се върна в България, без да отнесе със себе си дори и най-дребния подарък, като остави последните си две хиляди франка за фонд „Юманите“. Изобщо Полянов не се доближи нито за миг до па-

рдния Париж, който обикновено грабва погледа на новодошлия, но затова пък направи всичко, за да установи контакт с онзи друг Париж от историята и революционната легенда, с който се беше сраснал духовно още от младини, и го търсеше, разбира се, не само в тържествата за Юго. Не случайно той не се задоволи да вземе участие в тези тържества, а с една младенческа приприяност, невероятна за неговите години, тичаше от сутрин до вечер да посещава редакции, да установява познанства, да участва в срещи и събрания.* През целия свой престой Полянов се задържа по-дълго в бюрото на авеню „Рап“ не повече от три или четири пъти и то защото имаше по-специална работа: трябваше, както си спомням, да пише някаква статия за списание „Дефанс дьо ла пе“, после поздравително слово за едно събрание в предградието Женвилье и неизбежните интервюта — едно за тогавашния културен седмичник „Паралел сенкант“ („Parallèle 50“) и друго за партийния орган „Юманите-диманш“.**

* За да се види колко напрегната е била програмата на Полянов ще приведа някои данни от един служебен доклад за неговия престой в Париж.

Ето тези данни:

1. 24 февруари. — Участие в поклонението пред саркофага на Виктор Юго в Пантеона, организирано по почин на едноименния комитет.

2. 27 февруари. — Посещение в редакцията на сп. „Дефанс дьо ла пе“ („Защита на мира“) и среща с главния редактор Клод Морган, както и с редакционния персонал на списанието.

3. 28 февруари. — Среща с представителя на френския национален комитет за защита на мира — Фернан Винь.

4. 29 февруари. — Среща с редактора на партийния илюстриран седмичник „Юманите-диманш“ — Франсоа Лескюр.

5. 1 март. — Участие в чествването на Виктор Юго, организирано от френския национален комитет на писателите.

6. 3 март (сутринта). — Посещение в редакцията на културния седмичник „Паралел сенкант“.

7. 3 март (вечерта). — Участие в приема, устроен от българската легация в чест на българските свидетели по процеса „Интернационалът на предателите“, на който Полянов се свързва с някои френски интелектуалци.

8. 5 март (сутринта). — Посещение при Марсел Кашен, директор на партийния орган „Юманите“.

9. 5 март (след пладне). — Участие в приема, устроен от издателската къща „Едитюр франсез реюни“ в чест на свидетелите по процеса „Интернационалът на предателите“.

10. 6 март. — Посещава сказката на Тристан Царя на тема „Акция и мечта“, устроена от Френския университетски съюз (U. F. U.)

11. 9 март. — Участва в областното събрание на жените в предградието Женвилье, устроено по случай международния ден на жената, избран е в президиума и произнася поздравително слово от името на българския комитет за защита на мира.

12. 12 март. — Участва в народното чествуване на сто и петдесетгодишнината от рождението на Виктор Юго, наред с членовете на нарочния комитет, с представители на комунистическата партия и на френските интелектуалци.

** Макар да я обмислял, Полянов не успя да напише статията, която беше обещал на „Дефанс дьо ла пе“. Напротив, интервюта бяха написани, преведени и изпратени в редакциите навреме. От тях обаче беше публикувано само едно — само поисканото от „Паралел сенкант“ (което давам като приложение към този брой). Що се отнася до другото, една пречка от организационен характер попречи на неговото излизане.

Ще обясня как стана това.

„Юманите-диманш“ не само направи интервю на Полянов, но изпрати и своя редакционен фотограф да го снима. Същевременно редакцията реши да придружи текста на Полянов с една статия на своя сътрудник Ив Моро, който наскоро преди това беше идвал в България, за да се получи по-цялостно впечатление. Но статията на Моро закъсня, а междувременно беше подета голяма национална акция по набиране фонд за защита на партийния печат, която ангажира много усилия и много място във вестника. Поради това в последния момент редакцията се отказва от своето намерение.

Интервюто, предназначено за „Юманите-диманш“, е било запазено и по-късно беше публикувано в избраните съчинения на Полянов. В бележката към съответния том обаче (6), редакцията погрешно го отнася към една по-късна дата — след войната в Корея (по-точно — „след 27 юли 1953 год.“) И наистина, достатъчно е да се съпостави това интервю, дадено в Париж („какви са причините, които са ви накарали да посетите нашата страна“), с очерка „Спомени за поета комунар Шарл Келер“ в същия том („Последното ми пребиваване в Париж по случай 150-та годишнина от рождението на Виктор Юго“), за да се датира съвсем точно: март 1952 год.

Като изключим тези няколко случая, през цялото останало време той беше непрекъснато в движение и се връщаше колкото да обядва в стола и по стар навик да прегледа текущия печат — не повече.

В една своя статия, публикувана в неговите „Събрани съчинения“, Полянов пише, че по време на престоя си в Париж имал голямо желание да види отново Нанси, където бил прекарал на младини „няколко щастливи и горчиви години“, определили веднъж за винаги неговата насока като социалист и писател. Имал желание, но се боел от такова пътуване. „И без това — добавя той — на летищата в Брюксел и Париж вече твърде внимателно и продължително бяха се вглеждали в паспорта ми“. Така че накрая не се решил. Като говори за своето осуетено намерение обаче (намерение, за което — нека го кажа — не обмълви пред мене нито дума), Полянов не назовава другата причина, която го беше задържала. И може би не е било необходимо: ясно е, че тази причина се корени в тогавашната политическа обстановка.

По времето, когато Полянов пристигна в Париж, Франция живееше под знака на военната психоза. Тя продължаваше така наречената „мръсна война“ в Индокитай и като съюзница на западните сили вземаше участие и в една друга война, уж „хладна“, която заплашваше да тласне света към ново изстребление. Същевременно тъкмо тогава в Париж се гледеше един от шумните политически процеси: засегнат от една брошура на Ръно дьо Жувенел и Андре Бюрмсер в защита на социалистическите страни, „Интернационалът на предателите“ (такова е заглавието и на брошурата) беше привлякъл нейните автори под съдебна отговорност с намерение да осъди чрез тях и политическите режими в тези страни, в това число и политическия режим в България. И макар операцията да не завърши както беше замислена, тя даде материал на реакционния печат и допринесе за засилване на „хладната война“. Така че още в първия момент на своето пристигане, преди да беше установил жива връзка с хората, Полянов се сблъска с една Франция, която беше враждебна не само на неговия политически идеал, а и на някогашната му представа за страната, в която беше живял. Ето защо, макар да следеше отблизо събитията, той се смяташе измамен в своите очаквания и имаше вид на човек, който се отбранява. При това положение, естествено, колкото и да му се е цяло, не е могъл да се реши на едно пътуване до столицата на Лотарингия — не толкова, защото се безпокоеше от полицейската бдителност (това, струва ми се, нямаше особено значение за него), а защото е предчувствувал, че в града на неговата младост го очакваха нови разочарования. Същевременно обаче той не можеше да направи спокойна преценка на обстановката и, както подобава на гост, да прояви необходимата за такива случаи дискретност. Напротив, той се изказваше открито с едно почти детско раздражение за всичко, което не му харесваше* — не само за политика — и в разговор с французи стигаше до някои прибързани констатации, изводи и дори обвинения, които бяха от естество да ги засегнат. Затова върху мене падна задължението не само да го развеждам и поставям в контакт с хора, а много често и да обуздавам неговата безтактност. В стремежа си да предотвратя недоразуменията обаче, твърде е възможно самият аз да не съм проявил достатъчно такт. Тъй или инак, Полянов обикновено смяташе моята намеса за неуместна, мръщеше се, негодуваше и дори открито се караше с мене. И мога да кажа, че никога не съм имал с него повече спорове и повече търкания, отколкото в Париж.

* Полянов негодуваше най-много от това, че Франция не отдаде дължимото на своя национален поет. И наистина, френските официални среди се задоволиха с формално отбелязване на годишнината, а техният печат прояви по-голям интерес към частния живот и към сърдечните авантюри на Юго с Жюлиета Друе и Леони Биар, отколкото към неговото творческо и гражданско дело.

Няколко примера са достатъчни, за да ни дадат понятие за атмосферата около името на писателя в онези юбилейни дни.

Робер Коапле (от вестник „Монд“): „Юго е човек, който беше малко нещо тартюф. Той проповядваше любов към бедните, като се грижеше добре за своите работи.“ Ф р а н с о а Р е ж и Б а с т и д: „На драго сърце бих дал два тона от Юго за два, дори само за един стих на Маларме“. П и е р Д е к а в: „Виктор Юго умря през 1885 година със седем милиона, т. е. два пъти милиардер десет. Такъв е аршинът на гения“. А н д р е Р у с о (от вестник „Фигаро“): „Свършено е вече. Писателя „Хернани“ не може повече да издържи. . .“ И той съветваше: драмите на Юго да бъдат изтеглени от учебните програми.

Както се вижда, имаше от какво да недоволствува един почитател на писателя.

Но понеже познавах човека, не отдавах особено значение на тези сцепквания и навярно поради това бях много изненадан след моето завръщане, като научих, че отзвук от тях беше стигнал и до София.

Разбира се, колкото повече осъждаше някои прояви, които не му харесваха, толкова по-голям морално удовлетворение изпитваше Полянов, когато срещнеше онази друга Франция, насочена към бъдещето, която познаваше и беше обикнал. А в своите настойчиви търсения той имаше не малко такива случаи. За два от тях, които дават пролука към неговата душевност, бих желал да свидетелствувам. Става дума за един контакт с Тристан Царà и за едно посещение при стария социалистически деец, тогава директор на партийния орган „Юманите“ — Марсел Кашен.

При своето участие в някакъв културно-обществен почин, не знам къде и как, Полянов се беше запознал с известния френски поет Тристан Царà, един от начинателите на шумното някога дадаистическо движение. И не само се беше запознал, а сигурно беше почувствувал и някакво по-особено разположение към него, защото пожела да го отведе на една негова сказка в залата на „Сосиете савант“. И аз се съгласих: това беше за мене не само дълг, а и удоволствие — едно, защото дотогава не бях виждал Царà, и друго, защото тъкмо в „Сосиете савант“ преди войната бях слушал Габриел Пери и споменът събуди в мене нещо съкровено от онези години.

Ние стигнахме на мястото десетина минути преди обявения час, тъкмо когато публиката се тълпеше пред входа на залата, и не знам защо, вместо да чакаме своя ред, застанахме в нерешителност посред преддверието. И преди още да бяхме се огледали, с чевърста стъпка, ласкаво усмихнат, към нас се насочи набит мъж на средна възраст и със свойския жест на стар познат протегна ръка на Полянов. Никакво съмнение: това беше Царà. Като го видя, Полянов се ухили до ушите, направи крачка напред и произнесе нещо приблизително такова: „Вижте, удържах на думата си, дойдох“. След това ни представи един на друг и продължи да бърби. А Царà се извини, извади от чантата си някаква книга и като написа нещо на първата страница (очевидно — посвещение), му я подаде с думите: „За добър спомен“. Не издържах на изкушението и хвърлих поглед към заглавието: това беше една от неговите стихосбирки — ако се не лъжа, стихосбирката „Откакто се помни“ („De mémoire d'homme“).*

И понеже часът беше настъпил, извадихме си билети и влязохме.

Вечерта обаче нито започна, нито завърши така, както бяхме очаквали.

Най-напред с уводно слово от Пиер Моранж, един вид есе за поета и гражданина, Царà беше представен на публиката. След това той взе думата и с една цветиста реч, в която се преплитаха темперамент и находчивост, разви обявената тема: „Акция и мечта“. Накрая, като художествена илюстрация на онова, което бяхме чули, неколцина артисти начело с Лоле Белон четоха негови стихове. И с това вечерта завърши. Така, вместо да чуем обикновена сказка както предполагаме отначало, в продължение на два часа ние бяхме потопени в духовния свят на един от известните френски поети. И всичко това, разбира се, ми беше интересно, защото ми даваше възможност да съчетая някои повече или по-малко известни литературни факти с някои неизвестни живи хора, които дотогава не бях имал случай да видя. Но интересно ли беше за Полянов — не знаех. И през цялото време крадешком поглеждах към него с някакво смесено чувство на любопитство и боязън.

Известно е, че Полянов беше фанатичен привърженик на утилитарната поезия, подчинена пряко на социалната и политическа поръчка. Всяка друга поезия и друга позиция му изглеждаше повече или по-малко подозрителна и той беше склонен ако не да я отрече, поне да я сложи под съмнение. Затова аз имах всичките основания да допусна, че стиховете и мненията на един бивш дадаист нямаше да му харесат и можеха, понеже беше човек на афекта, да възпламенят неговото негодувание. За изненада обаче, този път не се случи нищо подобно.

* Въпреки настойчивите ми търсения, книгата на Царà не можа да се намери в архива на Полянов.

Полянов, както казах, се беше запознал с Царя на някакво събрание — какво точно, не знам, но във всеки случай събрание на някоя от френските прогресивни организации, с които беше установил контакт. Той знаеше, разбира се, че Царя беше комунист и навярно беше чувал за неговата голяма обществена активност (покрай другото като председател тогава на френския комитет за защита на Назъм Хикмет). А за него това беше много важно — по-важно от всякакви литературни грехове на младостта. Затова, дори и да беше дочул нещо за тези грехове, Полянов не им беше отдал особено значение. Той беше повярвал в човека, сигурно знаеше за неговия мъчителен път към социализма и това му беше достатъчно да го смята за свой и да остави на заден план разногласията от естетическо естество. Без да знам точно какво отношение имаше към онова, което се говореше, добре си спомням, че той слушаше много внимателно и накрая не пропусна да сподели радостта си, че беше прекарал една приятна вечер.

По-свежа в паметта ми е обаче другата среща, за която споменах.

Още при първите ни разговори в Париж, като обмисляше как да оползотвори своя престои, никак между другото Полянов попита дали съществуваше възможност да се види с Марсел Кашен — имал голямо желание за това. И понеже му бях отговорил утвърдително, една вечер, когато неговата програма по чествването на Юго беше установена, той се върна отново на този въпрос, сега вече не да пита, а да настоява. Така, по неговото желание, нашата работа беше утежнена с още една непредвидена задача.

Ще напомним още веднъж, че по онова време Кашен беше директор на „Юманите“ и въпреки годините си, не само ръководеше вестника, а вземаше и всекидневно участие в неговото списване. Затова, когато няколко месеца по-рано ми се беше наложило да установя контакт с редакцията във връзка с нашия национален празник, предпочетох да се обрна към него. И Кашен не само ме прие и изслуша, а обеща сам да напише статия по този повод, и разбира се, устоя на обещанието си.* Така че за мен той беше най-достъпният човек във Франция и аз знаех предварително какъв отговор ще последва. И не се излъгах: срещата се състоя още на другия ден в тогавашното седалище на вестника — улица „Лувър“ 37, където бях ходил не един път преди това.

Макар да не ни познаваше (Полянов беше за него някакъв български писател, случаен делегат за едно чествуване, а аз, макар да ме беше виждал и да беше разговарял с мене — някакъв безименен дипломатически служител на социалистическа страна), макар да не ни познаваше, казвам, Кашен ни прие много топло, като свои стари приятели. И първата дума, която произнесе, беше за неговото посещение в България и оттам за Георги Димитров: и за процеса в Лайпциг, и за отражението му във Франция, и за техните лични връзки и разговори.** След това спомена нещо за Коларов, но какво точно, не си спомням (в паметта ми е останала само тази единствена фраза: „Той говореше изящен френски език“ — „un français élégant“), и незабелязано насочи разговора към Полянов.

А Полянов, изглежда, това и чакаше. Като притвори очи, както правеше всеки път, когато го овладееше някаква емоция, той се върна към своите някогашни спомени от Нанси. И понеже знаеше с кого говори, поде онова, което имаше значение и за него. Така ние се озовахме мислено сред френското социалистическо движение от края на миналото столетие. И в разговора започнаха да се преплитат имената на някои познати и не толкова познати дейци от онова време: и на Гед, и на Шарл Келер, и на последния комунар Камелина. За няколко минути тези хора излязоха от погребите на историята, за да придобият плът и кръв като живи същества. И тъкмо се бях унесъл в това словесно възкресяване, разговорът изневиделица

* Статията на Кашен, за която става дума, е публикувана в „Юманите“ от 8 септември 1951 г., носи заглавие „За нова България!“ и завършва с тези патетични думи за българските работници и селяни: „Към тях, в тези дни на славната годишнина, са отправени пламенните и братски пожелания на френския народ“.

** Спомням си, покрай другото, че Кашен ни говори с особено увлечение за стария работнически деец Даниел Рьону, дългогодишен кмет на парижкото предградие Монтруай и приятел на България, който по време на процеса в Лайпциг беше взел много дейно участие в борбата за спасяването на Димитров.

беше разтърсен от внезапен душевен ток. Полянов, който седеше до мене, издаде някакъв неопределен звук, подобен на сподавено стенание, и млъкна. Млъкна и Кашен с видимото усилие да надмогне овладялото вътрешно напрежение, но не успя. Огромните му вежди на тежаха, похлупиха очите му досъщ, както го бях виждал в един портрет на Фужерон, и по бузите му потекоха сълзи. Припряно възбуди преди малко, сега старците поемаха въздух на пресекулки и плачеха: нервите им се бяха оказали слаби да понесат бремето от това мислено връщане към младостта.

Спомням си, че пръв надделя вълнението си Кашен. И навярно, за да се отдалечи от онова, което беше възбудило въображението му, този път заговори за други неща — за чествуването на Юго, за условията, при които работят комунистите във Франция и накрая пак за България, сега във форма на къси въпроси към Полянов: „Как върви колективизацията?“, „Навярно все още имате икономически трудности?“, „А пътищата ви все така ли са прашни, както ги запомних?“ С това беше казано всичко, което имаше да се каже, и ние вече се гласехме да ставаме. Тъкмо в този момент обаче, съвсем неочаквано, разговорът зави още един път към хора и събития от миналото. И покрай другото, не знам кой и по какъв повод произнесе името на някакъв покойник — журналист, общественик или бивш социалистически деец, не мога точно да кажа. Това име, сигурно на човек, когото някога беше виждал или за когото беше чувал, изглежда развърза спомените на Полянов и той започна за разпитва за него с особено чувство на уважение. И като разбра, че същият този човек имал син, струва ми се, известен журналист или писател, изяви готовност да се види с него. Аз обаче не разбрах за кого ставаше дума и на тръгване, докато чаках Полянов да се сбогува, побързах да попитам за името му редакционния сътрудник, който присъствуваше на срещата. Оказа се, че този писател беше Робер Кемп — тогава един от видните театрални ценители във Франция и близък сътрудник на вестник „Монд“. И, разбира се, бях малко озадачен: трудно ми беше да съединя неговото име с представата, която добих от разговора.* Време за обсъждане обаче нямаше и аз поведох Полянов към асансьора.

За да облекчим и без това отежнената програма, още сутринта ние се бяхме уговорили след срещата с Кашен да направим нещо, без което тъй или иначе не можеше: да посетим кафене „Кроасан“, недалече от седалището на „Юманите“, където е убит някога Жорес. И още с излизането се упътихме нататък. Заобиколихме кръстоустието на „Абукир“, тръгнахме по улица „Монмартър“ към големите булеварди и след няколко минути взехме една от масите към тро-тоара. Почувствуваха се уютно (вн се беше спуснал лек мартенски хлад), Полянов, който дотогава мълчеше, отведнъж се оживи и започна да говори. И заговори, разбира се, за онова, което в момента ни занимаваше: отначало за Жорес — как на времето била посрещната новината за неговото убийство, а след това вече и за срещата с Кашен, която му беше придала някаква особена душевна енергия. И всичко по-нататък кръжеше все около тези въпроси. Едвам накрая, когато поръчаното кафе беше изпито и сметката уредена, Полянов се сети за нещо, което беше забравил, и попита как се казваше човекът, когото беше пожелал да види. И като чу името му, заинтересува се можеше ли да се уреди една среща с него.

* Когато пишех тези редове, хрумна ми мисълта: не мога ли да разсея възникналото недоумение чрез една проверка на някои факти. И понеже няхах друга възможност, обърнах се за помощ към един познат французин, професор във висше учебно заведение. Като му съобщавах за какво става дума, помолих го да ми изпрати някои биографически сведения за вече покойния Робер Кемп и да ми каже по-специално не е ли той син на бивш социалист или прогресивен общественик. За изненада, оказа се, че не било лесно да се намерят такива сведения: макар и да стигна в края на живота си до високото звание член на Френската академия, бившият сътрудник на „Монд“ не бил между хората с известна биография. Все пак моят познат потвърди, че той произхождал от „католическа и буржоазна фамилия“ (нещо, което вече знаех) и накрая в писмото си добавяше: „Прочее изглежда малко възможно неговият баща, както сте помислили вие, да е бил деен социалист“.

Така, след направения опит моето недоумение не само не се разсея, а се затвърди още един път. Мене и днес не ми е ясно как тогавашният разговор се свърза с името на Робер Кемп. Но както и да се е свързал, това няма никакво отношение към предмета на моя очерк. В случая, както ще види читателят малко по-нататък, за мене беше важно не да документирам станалото, а да покажа нещо друго: как реагираше Полянов към хора от буржоазна формация.

— Не знам — отвърнах аз малко несигурно, — трябва да попитаме в редакцията.

— Коя редакция?

И аз казах коя.

— Как, на вестник „Монд“ ли? — попита отново той, почти сигурен, че беше станала грешка. И като разбра, че нямаше никаква грешка, се стъписа, сякаш някой неочаквано го беше зашлевил. После замълча една-две минути, за да се съвземе от изненадата, и нервно отсече: — Остави, остави! Не ми трябва такава среща!

И до края на своя престой по този въпрос вече не ми проговори: този спривав пуритан, който носеше в себе си нещо от охранителното сектантство на първите социалисти, не искаше и да си спомни, че за момент беше пожелал да потърси контакт с един човек, който се оказва не от „нашите“.

*

Стане ли дума за Полянов, винаги си спомням за една от многобройните ни словесни престрелки в Париж — най-неочакваната и същевременно най-абсурдната от всички.

И тогава, както и сега, аз бях много запален на тема мемоари. Затова, като го слушах една вечер да разказва някои забавни случки от миналото, неволно го попитах защо не напише това — от него би станала интересна книга. Но вместо да ми отговори, Полянов неочаквано кипна и започна да ме атакува: морел съм го, а той смятал тепърва да живее и пише — за мемоари още не било настъпило време. „Подела го е старческата суета“ — помислих си аз в недоумение и за да предотвратя излишните разпри, минах на друг въпрос. Няколко дни по-късно обаче, като го изпращах на летище Бурже, и гледах как енергично подскачаше към самолета, неволно си казах: „Изглежда, че този човек наистина има пред себе си още много години.“ Изглеждаше, но не е било така. Няколко месеца след заминаването му научих, че Полянов се беше разболял и се намирал в тежко здравословно състояние. А на другата година, след две последователни операции на простатата жлеза, настъпи и неизбежният край: оказа се, против очакванията, че неговото великолепно самочувствие, което правеше впечатление на всички, беше една привидност на здраве и, като всяка привидност, не можеше да му помогне срещу неумолимите закони на биологията.

НЕИЗВЕСТНО ИНТЕРВЮ НА Д. И. ПОЛЯНОВ

В мемоарния очерк „Срещи и разговори с Димитър Полянов“, отпечатан в този брой на „Литературна мисъл“, аз споменавам за две интервюта на писателя от времето на неговия престой в Париж през 1952 г., направени пред седмичниците „Юманите — диманш“ и „Паралел сенкант“ („Parallèle 50“). Първото от тези интервюта, което поради редица причини не се появи във вестника, макар да беше прието и одобрено, е било запазено в архивата на Полянов и след смъртта му е публикувано в том 6 на неговите „Събрани съчинения“. Така че то е известно вече на читателя. Напротив, второто беше публикувано (струва ми се в някой от мартенските броеве на вестника), но досега остава неизвестно. Нещо повече: поради това, че у нас не се намери „Паралел сенкант“, макар да го има в каталога на Народната библиотека (София), това интервю практически е и недостъпно. Затова реших да го публикувам по оригиналния български текст, останал у мене и запазен между моите книги.

Ето това интервю.

„За паралел сенкант“

ВИКТОР ЮГО

1. На каква възраст сте открили Виктор Юго? Във Франция ли бяхте тогава или в България?

Името на Виктор Юго става широко известно още преди освобождението ни (1877—1878), особено след бляскавата му защита, произнесена в Парламента през 1876 г. по случай Баташките кланета след несполучливото народно въстание същата година.

Един поет, един французин продължаваше традицията на Великата френска революция и защищаваше един поробен народ, подложен на изстребление пред безстрастния поглед на културна Европа! Смелите думи на французкия писател и трибун прозвучаха ободрително и насърчително за жертвите и показаха истинския лик на европейската, сир. на английската дипломация, която защищаваше съюзницата си Турция.

„Има часове — казваше Виктор Юго, — когато човешката съвест взема думата и дава на правителствата нареждане да слушат.“

И наистина, английският м-р Биконсвилд бе принуден да слуша и да не попречи на руските войски да освободят България! Така косвено французкият поет спомогна за освобождението на българския народ.

Първото ми откриване на Виктор Юго стана още в детските ми години. Аз бях още 14-годишен, когато слушах всяка вечер баща си да чете на глас за майка ми и за мене — между две стеаринови свещи, забучени на високи свещници, една степен по-висока от осветлението с газова лампа — току-що излезлия първи превод на „Клетниците“. Това продължително четене, което ми разкриваше трагичната съдба на Жан Валжан и нерадостното детство на малката Козета, сигурно оказа голямо влияние за по-нататъшното ми духовно развитие. Една година преди това по същия начин бе прочетена и първата не малко фантастична биография на великия български поет и революционер Христо Ботев.

По-сетне, вече в горните класове на гимназията, аз прочетох в превод всички почти негови романи, включително „П а р и ж к а т а с в е т а Б о г о р о д и ц а“, който ми направи най-силно впечатление, и откъслеци от поетическото му творчество.

2. Дошел във Франция във втората половина на 90-те години на миналия век да уча медицина, аз се запознах напълно и основно с огромното поетическо дело на Юго: той стана най-любимият ми френски поет въпреки тогавашното течение на символистите и декадентите. . . Особено ми се харесваха отначало неговите „Оди и балади“, после „Вътрешни гласове“, особено „Легендата на вековете“, а най-вече „Възмездия“ и „Ужасната година“. Още тогаз преведох и напечатах „Бедни хора“, „Керванът“, „Стела“, „Осеепо Nox“, „Съвестта“ и много други. А по случай 100-годишнината от рождението му напечатах дълга статия, в която въставах против замълчаването на името му от страна на неговите преводачи и почитатели български поети. . .

3. Безспорно, Виктор Юго е оказал голямо и благотворно влияние изобщо върху българските белетристи и поети. Но най-голямо влияние е оказал той върху творчеството на най-големия след Освобождението ни писател Иван Вазов, което се вижда както в романа му „Под игото“, преведен на всички европейски езици, така и върху цикъла му „Епопея на забравените“ и в някои поеми и стихотворения. Повлиян е българският писател както от демократизма и хуманизма на Виктор Юго, така и от приповдигнатия му патос и дори във формата на стиха. Като неопровержимо доказателство за горното може да послужи и следният факт: в работния кабинет на нашия поет, който почина през 1921 година, е имало окачени на стената само два портрета — той на знаменития български революционер Васил Левски, обесен от турците през 1873 година в София, и той на великия французки поет Виктор Юго. Революцията и хуманизма — тия бяха двата полюса на творчеството както на французкия поет, така и на българския му почитател и подражател!

Макар по-малко известна, отколкото прозата му, поезията на Виктор Юго оказва и продължава да оказва влияние върху българската прогресивна поезия, която някога се бореше против пагубното влияние на декадентската поезия у нас, главно на французката, достигнала до нас чрез руски преводи.

Срещу увличането на българските поети в индивидуализма и декадентството пишещият тия редове въставаше още в първата си книга (1907 г.), гдето цитираше няколко реда от Сен-Симон, предадени от Виктор Юго, за ролята на литературата в непрестанната борба за свобода и братство. . .

Тук един малък курioз: как Виктор Юго бе инкриминиран от фашистката полиция у нас!

През 1930 г. в списанието си „Н а к о в а л н я“ напечатах известната поема на Юго „Поетът в революциите“. Писана в защита на Андре Шенье, сир. против революцията, тая поема бе придобила след 120 години вече съвсем друг, обратен смисъл, и аз я използвах против . . . фашизма. И наистина, фашисткото „правосъдие“ разбра тъкмо така поемата на Юго: броят, в който бе отпечатана, бе конфискуван и аз бях даден под съд по тогавашния страшен Закон за защита на държавата. Едничък случай на инкриминиране поета Виктор Юго в далечна България, 80 години след инкриминирането на „В ъ з м е з д и я“ във Франция!

4. В горните редове се съдържа и част от отговора на последния въпрос: каква критика правят на Виктор Юго българските читатели?

Нова България има само едно и то положително отношение към великия французки поет и романист. Ако по известни причини досега бе достъпна у нас само прозата на писателя — „К л е т н и ц и т е“ е най-четеният и най-любимият роман у нас! — ние вярваме, че в близко бъдеще и поезията му ще стане известна за българския читател и Виктор Юго ще се покаже пред него в истинския си ръст: голям поет и романист, защитник на слабите и онеправданите, изобличител на обскурантизма, певец на свободата, против тиранията, против войната, страстен глашатая и защитник на мира!

Тържественото официално чествуване 150-годишнината на Виктор Юго в София, както и народното му чествуване в градове и села, наименованието на една улица в София, както и на едно ч и т а л и щ е близо до историческия Батак — показват, че целият български народ почита и прославя творчеството на великия французки поет, народен трибун и хуманист.

Д. И. Полянов

Във връзка с този текст необходимо е, мисля, да дам следните пояснения.

Интервюто е написано с почерка на Полянов на малки бели листове. Освен едно-две незначителни зачертавания, то не съдържа никакви други поправки. Редица изрази и заглавия в него, повечето за улеснение на преводача, са написани на френски език. Тук, за яснота, тези места са дадени в курсив.

Както се вижда от текста, на Полянов са били поставени четири въпроса. Ние намираме тук обаче само първия от тях (написан и той от Полянов на френски език). Останалите са пропуснати — за тях можем да съдим от отговорите.

Б. Д.